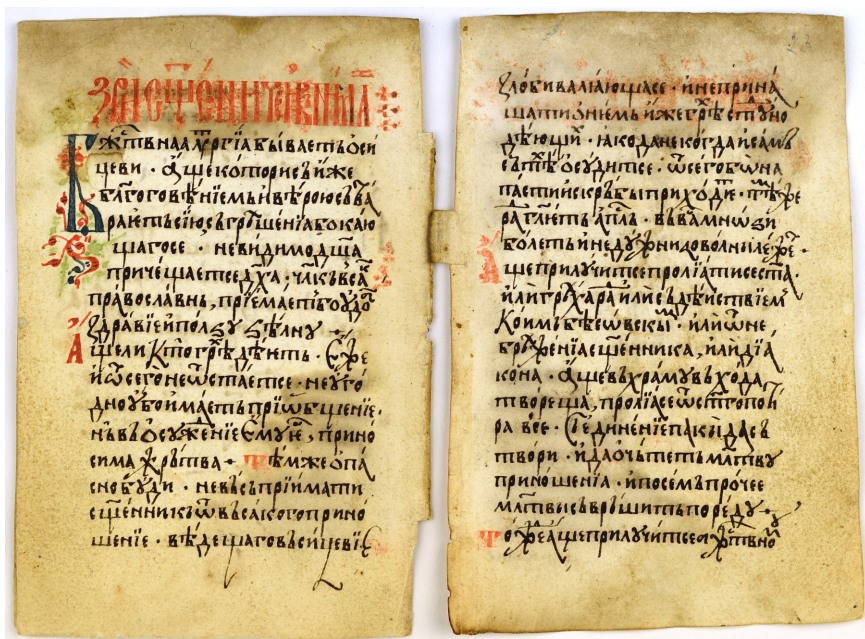

Литургија Светог Јована Златоустог – Препис монаха Јефрема у манастиру Макру на Светој Гори 1551. године

Сажетак: Рукописна *Литургија Св. Јована Златоустог* из 1551. налази се у саставу једног конволута у Библиотеци Матице српске у Новом Саду (РР I 52). Исписана је веома лепим рукописом (полууставом и брзописом), ресавским ненормализованим правописом и српско-словенским језиком. Писар рукописа је јеромонах Јефрем, који је оставио запис о томе да је исписао *Литургију* у манастиру Макру, 21. маја 1551. године. Запис писара Јефрема, осим што казује о препису ове *Литургије*, значајан је и као ново аутентично сведочанство о битисању манастира Макру на Светој Гори. Овим записом помера се горња граница деловања манастира Макру као српског и словенског манастира, са до сада познате године 1528. на 1551. годину. У *Литургији* постоје још неки записи од културно-историјског значаја, од којих се посебно издваја запис на грчком језику о припадности рукописа проту Свете Горе Никифору Хиландарцу. Према резултатима палеографске анализе писар *Литургије* је исти Јефрем који је преписао и *Праксајосџол* око 1550/60. године у збирци манастира Хиландара.

Кључне речи: Рукописна *Литургија Св. Јована Златоустог* (1551), писар јеромонах Јефрем, манастир Макру на Светој Гори, прот Свете Горе Никифор Хиландарац, *Праксајосџол* манастира Хиландара (око 1550/60).

Литургија Св. Јована Златоустог из 1551. године улази у састав једног конволута, књижице од 63 листа, која се чува у Библиотеци Матице српске у Новом Саду са сигнатуром РР I 52 (сл. 1). У Библиотеку Матице српске књига је доспела 1963. године куповином од приватног власника Тодора Веселиновића из Новог Сада. Књижица је исписана лепим полууставним писмом и брзописом. Правопис је ресавски, ненормализован, нарушен присуством и неких рашких карактеристика, а језик је српскословенски. У неким случајевима потврђују се и црте српског народног језика.

Лишурѣија се налази на почетку конволута и има 28 листова. Није комплетна, јер јој недостаје почетак *мирне (велике) јекѣније*. Устаље-ни текст *Лишурѣије Св. Јована Злашѣоустѣи* завршава се на л. 22а, а потом следе упутства свештенику *Зри свешѣениче и внимај* (л. 22б–24б/8) и *Молишѣа свешѣеника или духовника за ойрошѣај свих ѣрехова, волних и неволних* (л. 24б/9–27б), које исписао исти писар.

На л. 28а писар је оставио запис, а на л. 28б исписао је *Херувимску ѣесму* на грчком језику, ћирилицом.

Осим *Лишурѣије Свѣиѣи Јована Злашѣоустѣи*, конволут садржи и васкрсне апостоле и јеванђеља осмога гласа, који је исписао други писар средином XVI века (л. 29а, б), чији текст се на крају прекида, јер недостају листови. У наставку су неке молитве с почетка XVII века, рукопис трећег писара (л. 32а–52а) и делови архијерејског чиновника из истог времена (л. 53а–63б), у препису нове руке.

У *Инвенѣару ћирилских рукоѣиса у Јуѣославији (XI–XVII века)* Димитрија Богдановића књижица се јавља под називом *Молишѣвеник*.¹ У серији *Ћирилске рукоѣисне књиѣе Библиѣиѣе Маѣишѣе срѣиске*, књ. 10, *Служадници*, рукопис је детаљније описан под називом *Лишурѣија Свѣиѣи Јована Злашѣоустѣи и друѣи доѣослужбени садржаји*.²

¹ Богдановић, Димирије, *Инвенѣар ћирилских рукоѣиса у Јуѣославији (XI–XVII века)*, Београд, 1982, 74, бр. 878.

² *Ћирилске рукоѣисне књиѣе Библиѣиѣе Маѣишѣе срѣиске*, књ. 10, *Служадници*. Часослови, ред. Вера Јерковић, Нови Сад, 2004, 9–18, бр. 82.

Запис писара *Лийурије Свeйoї Јована Злaйoуcтoї*, пружа интересантне податке, а гласи:

исписа се сїю л҃ѣ|т|(оу)р҃гїю 8 макрїе кѣ пиргѣ|8| д(оу)ховник|8| / саве јермонахѣ на чѣ|с(тъ). рѣкою мнo|го|грѣшнѣю и не|крѣпкѣю ефрема пѣвѣцѣ вла|х|. пѣвї сѣ нею л҃ѣ|т|(оу)р҃гїю / сп(а)|сѣнѣ вѣдн, а исписавы вѣчнаа мѣ памѣ|т|. амн|н|. / Вѣ лѣ|т|(о) жнѣ (= 7059, тј. 1551) маїе кѣ (= 21) дн|. (сл. 2)

Из записа се засигурно сазнаје да је *Лийурију* исписао Јефрем многогрешном и нејаком руком у пиргу духовника Саве јеромонаха и да је она завршена 21. маја 1551. године. У потпуном разумевању записа нарочит проблем представљала ми је синтагма 8 макрїе. Дилему ми је разјаснио др Ђорђе Бубало, професор Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, објашњењем да се речи 8 макрїе односе на малопознати светогорски манастир Макру (Макри, Макра, Макрија), који данас не постоји и упутио ме на радове Дионисије Папахрисанту³ и Кирила Павликијанова⁴ о том манастиру.

³ „Acte du prôtos Sabas, Janvier, indiction 9 a. m. 6879 (1371) : Le prôtos Sabas et le Conseil cèdent au despote Jean Uglješa le couvent de Makrou”, *Actes de Xénophon: Texte*, éd. diplomatique par D. Papachryssanthou, Paris, 1986, 214–216.

⁴ Павликианов, Кирил, „Славянското присъствие в светогорския манастир Макру през XIV и XV век”, *Светогорска обител Зограф*, II, гл. ред. В. Гюзелов, София, 1996, 109–119; Pavlikianov, Cyril, „Monh Makrou”, *Σλαβοι μοναχοι στο Άγιον Ορος απο τον Γ ως τον ΙΖ αιώνα*, Thessaloniki, 2002, 86–93.

Према овим изворима манастир Макру први пут се помиње у светогорском документу из 1108. године на грчком језику. У том документу казује се да је прот Јован Тарханиот уступио Великој Лаври једно карејско имање у близини ћелије Профурни, која је припадала Лаври од њеног оснивања, а граница тог имања долазила је до „вињаге”, односно лозе, винограда Макру. Из документа се не види шта тачно означава реч *Макру*, да ли монашко средиште или личност, а да је питању манастир сведоче неки други документи, у којима је то јасно речено.

Као што је познато, келија Профурни била је келија Манастира Лавре у Кареји. Ту су боравили представници Лавре када су долазили послом у Кареју. Та келија постоји и данас, а где је тачно био лоциран манастир Макру тешко је рећи. Податак да се виноград Макру граничио са поседом Лавре у Кареји не мора да одређује и положај манастира Макру. Чини се вероватније да је у питању манастирски виноград или већи посед манастира Макру у Кареји, какве су имали сви светогорски манастири при седишту Протата.

Светогорски прот Сава, пореклом Србин, уступио је манастир Макру српском деспоту Јовану Угљеши из династије Мрђавчевића 1371. године, с намером да се осигура монашко станиште за деспота и да се обезбеди добре позиције Срба на Атосу. Деспот Јован Угљеша је управљао Серском државом од 1365. године до смрти 26. септембра 1371. године, када је са братом Вукашином погинуо у бици на реци Марици.

Према поменутим изворима, Макру није одмах постао словенски манастир када је предат деспоту Јовану Угљеши. Деспот Јован Угљеша убрзо је страдао по добијању манастира, а после тога манастир је замро и о њему не постоје никакви подаци до почетка XV века. О манастиру Макру као словенском манастиру може се говорити од 1409. године. Тада се помиње први Словен као званични представник макријског братства. На основу досадашњих докумената, Макру је био словенски до 1528. године, а нађени потписи макријских монаха сведоче о шест Словена, који су се сигурно у њему налазили. То су: Доментијан (1409), Теодор (1427), Јона (1430/1431), Калиник (1456), Павел (1501) и Митрофан (1500–1528).

На основу језичких и правописних карактеристика потписа ових монаха, нађених у документима, Павлиќјанов износи претпоставке о њиховој националној припадности. По њему Доментијан и Теодор су највероватније били Срби, а њихови потписи су за ову прилику посебно интересантни, јер садрже граматички облик *Макрије*, исти као у запису *Литургије Св. Јована Златоустога*. У потпису Доментијана (1409) стоји *нгоумен макрије* *ѿер(о)монахъ доменѣтанъ*, потпис Теодора (1427) гласи *ѿеωφορѣ ѿеромонахъ нгоумен ѿ макрне*, а у *Литургији*, о којој се овде говори, налази се спој *8 макрне*.

Према Павликјанову облик *Макрије* представља генитив једине од речи *Макрија*, што је српска језичка одлика. У потпису Доментијана тај облик је употребљен без предлога, у потпису Теодора с предлогом *оџи*, а у *Лийџурџији* с предлогом *у*.

Предлог *у* с генитивом означава близину налажења или положај нечега, па се из целе ове конструкције сазнаје да је *Лийџурџија* исписана у пиргу духовника Саве код манастира Макру, односно у пиргу који је био у склопу манастирског комплекса Макруа.

Запис у *Лийџурџији* Св. Јована Злаїџоусџої Библиотеке Матице српске из 1551. има нарочит културно-историјски значај, јер представља ново аутентично сведочанство о деловању манастира Макру на Атосу. Открићем овог записа помера се горња граница српског и словенског присуства у манастиру Макру, са до сада познате године 1528. на 1551. годину, када је у њему писар Јефрем исписао *Лийџурџију*.

Подаци о манастиру Макру, који се наводе у цитираним изворима, срећу се само у архивској грађи, тј. у документима, претежно имовинско-правне садржине, док се новооткривени запис јавља у богослужбеном тексту и сведочи о преписивачкој делатности у овом манастиру.

У запису се помиње и пѣвѣцѣ вла|х|, што вероватно значи *џојац из Влашке, влашкої џорекла*, који је, судећи по употребљеним облицима и конгруенцији речи, друга личност од писара *Лийџурџије*.

Испод записа писара рукописа Јефрема налази се други запис, исписан различитим мастилом од претходног, а чији писар је, *неки* или *џруџи Јефрем Влах*:

и инѣ ефре|м| вла|х|. приложн грѣъско стѣншо|м|ѣ| протѣ / стѣе г|о|рѣ Кв|р| нїкифорѣ
іеромонахѣ.

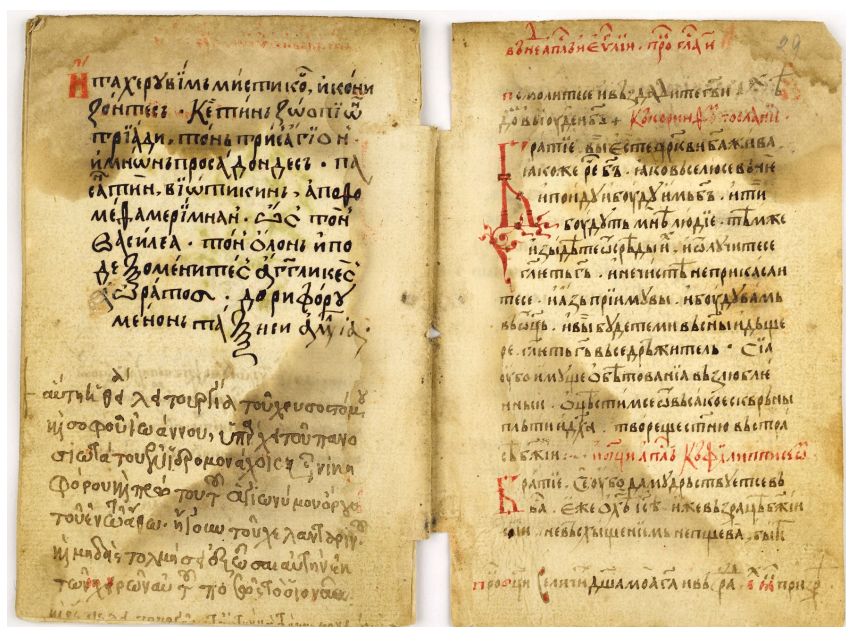
У запису се, дакле, казује да је *ин*, тј. *неки (џруџи) Јефрем Влах* *џоџао ірчко најсвейџијем (или џресвейџом) џроїџу Свейџе Горе кир Никифору јеромонаху*. Име писара овог записа је исто као и писара *Лийџурџије*, с тим што се још каже да је он *Влах*, као што је и *појац* из првог записа.

Под појмом *ірчко* подразумевају се возгласи који су на маргинама листова исписани на грчком језику, фонетски, ћирилицом (л. 2а, б, 3б, 5б, 6а, 7а, 8а, 10б, 11б, 12б, 13а, б, 14б, 15б, 16б, 18а, б, 20а и 21а).

У самом тексту *Лийџурџије* возгласи су углавном скраћено дати, а у додацима на грчком су исписани у целини.

О томе да је *Лийџурџија* припадала проту Никифору Хиландарцу казује и запис на грчком језику на л. 28б, исписан испод поменутог *Хеу-вимске џесме* на грчком језику, ћирилицом:

αυτѣ η θ(ε)α λ(ε)ιτουρѣια του Χρυσοστομου και σοφου Ιωαννου, υπαρχѣι του πανοσιωтату του εν іеромонахѣиς Νικηφору και προς τουτου αγιωνџμου

арγυτου εν τω Αθω. [...] του Χελανταρινου και μηδας толμησαι [...] αυτην εκ των χειρων αυτου [...] (сл. 3).

У запису стоји да ова дожансѣивена Лиѣурѣија Злаѣоусѣиої и мудрої Јована ѣриѣада најѣрејоодобнијем међу јеромонасима Никифору и ѣроѣу Свейе Горе на Аѣосу, ѣј. Хиландарѣу. Да се нико не усуди да му је из руку... Даље је нечитко, вероватно пише узме (оѣме).

Када је тачно кир Никифор био светогорски прот није познато. На основу података да је 1562. био представник на Карејском сабору, да је 1564. и 1566. био игуман манастира Хиландара и да се 1585. помиње као бивши прот Свете Горе, претпоставља се да је он могао бити прот пре 1585, односно вероватно 60-тих или 70-их година XVI века.⁵ Имајући у виду да се у периоду од 1551. до пре 1585, као светогорски проти помињу Јован, 1552/53, Дионисије, 1557/58. и Пајсије, 1578/79,⁶ Никифор је могао бити прот у неком интервалу између наведених година, укључујући и годину 1551, када је Лиѣурѣија настала.

Према резултатима палеографске анализе установила сам да је писар Лиѣурѣије Јефрем исти Јефрем који је исписао и Праксаѣосѣиол из средине XVI века у збирци манастира Хиландара (бр. 101).⁷ У Пракса-

⁵ Фотић, Александар, *Свейа Гора и Хиландар у Османском царсѣиву (XV–XVII век)*, Београд, 2000, 90, 140.

⁶ Исто, 90.

⁷ Димитрије Богдановић датира књигу средином XVI века. Од водених знакова наводи котву двоструких контура са звездом, без контрамарке, „сл. М. 786 из 1552/53” (Богдано-

иосџолу он се три пута потписао тајнописом *Јефрем*, а потпис је разрешио Димитрије Богдановић.⁸ У *Пракајосџолу* нема записа о месту његовог настанка. Према белешци о повезу те књиге (повез је рад јеромонаха Григорија у Хиландару 1671) и запису из XVIII века „да је то књига манастира Хиландара” Димитрије Богдановић је изнео претпоставку о томе да је књига вероватно настала у Хиландару.⁹

Судећи по истом писару и веома блиском времену настанка *Литургије Св. Јована Златоустој* из Библиотеке Матице српске и хиландарског *Пракајосџола*, била сам мишљења да је и *Литургија* исписана у Хиландару,¹⁰ а на ову претпоставку навео ме је и запис на грчком језику о припадности *Литургије* проту Никифору Хиландарцу. После открића да је *Литургија* исписана у пиргу манастира Макру, нове податке о том рукопису први пут сам објавила 2017. године, у зборнику са XI међународне конференције научне конференције *Зајрединские чџиения*, одржане у Санкт Петербургу.¹¹ С обзиром на чињеницу да је писар Јефрем исписао *Литургију Св. Јована Златоустој* у светогорском манастиру Макру, наметнула ми се мисао да је можда и његов *Пракајосџол* ту настао?

Своје име писар *Литургије* оставио је и на маргини л. 15а, где је дописао текст подџни г(осподн) ѳрема, чиме је ставио до знања ономе ко поје литургију да и њега помене.

Када је *Литургија Светиој Јована Златоустој* увезана заједно са осталим текстовима, односно када је формиран конволут, није познато, а судећи по хартији при повезу и неким празним накнадно додатим листовима, то је могло бити у XVIII веку. На последњој страни конволута постоји запис из 1773. о позајмици новца извесном Науму из Даља (место у Хрватској), на основу којег се може претпоставити да већ тада *Литургија* није била на Светој Гори и да је била у саставу овог конволута.

вић, Д., *Каталој ћирилских рукојиса манастира Хиландара*, 81–82, бр. 101; према новијем датирању Радомана Станковића рукопис је настао 1550/60. године: Станковић, Радоман, *Водени знаци хиландарских српских рукојиса XVI века*, Београд, 2010, 53–54, бр. 101.

⁸ Богдановић, Д., *Каталој ћирилских рукојиса манастира Хиландара*, 81; писар „Јефрем (?)” помиње се и у књизи: Фотић, А., *Светиа Гора и Хиландар*, 137.

⁹ Богдановић, Д., *Каталој ћирилских рукојиса манастира Хиландара*, 81–82.

¹⁰ Грбић, Душица, „Хиландарски рукопис у Библиотеци Матице српске”, *Годишњак Библиошке Мајице српске за 1998 (1999)*: 89–96.

¹¹ Грбић, Душица, „Литургија Светог Јована Златоустог – препис монаха Јефрема у манастиру Макру на Светој Гори”, *Византија – Балкан – Русь: перекрестки културних путей: материалы международной научной конференции Одиннадцатые Загребинские чтения* (октября 2016 г.), Санкт-Петербург, 2017, 32–40. Имајући у виду значај шире доступности новооткривених подарака о малопознатом светогорском манастиру Макру, у којем је настала рукописна *Литургија Св. Јована Златоустој* 1551, исти рад се са мањим изменама објављује и у овом зборнику.

ДУШИЦА ГРБИЋ
Matica Srpska Library
Novi Sad
dgrbic@bms.ns.ac.rs

THE LITURGY OF ST. JOHN CHRYSOSTOM – THE TRANSCRIPT OF MONK EPHRAIM IN MAKRI MONASTERY ON MOUNT ATHOS IN 1551

Abstract: The manuscript *Liturgy of St. John Chrysostom*, from 1551, can be found in the content of a konvolut in the Matica Srpska Library in Novi Sad (RR I 52). It is written in a very beautiful handwriting (in Cyrillic semiunical and cursive), in Resava non-normalized spelling and Serbian-Slavonic language. The scribe of a manuscript is hieromonk Ephraim, who left a record on the fact that he had copied the *Liturgy* in Makri Monastery on May 21st, 1551. The record of Ephraim the scribe not only gives information about the transcription of *the Liturgy*, but it is also important as a new authentic testimony to the existence of Makri Monastery on Mount Athos. This record shifts the upper limit of the activity of Makri Monastery, as Serbian and Slavonic monastery, from the so far known year 1528 to 1551. There are some other records in *the Liturgy* which bear cultural-historical importance, the most important one being the record in Greek language on the manuscript belonging to Nikifor of Chilandar the Protos of Mount Athos. According to the results of palaeographic analysis the scribe of *the Liturgy* is the same Ephraim who copied *Praksapostol* in the collection of Chilandar Monastery, about 1550/60.

Keywords: Manuscript *Liturgy of St. John Chrysostom* (1551), hieromonk Ephraim the scribe, Makri Monastery on Mount Athos, Nikifor of Chilandar the Protos of Mount Athos, *Praksapostol* of Chilandar Monastery (about 1550/60).